

TERMENI PENTRU PLANTA VIȚA DE VIE

(după atlasele lingvistice românești)

Stela SPÎNU

Institutul de Filologie al AȘM

La viticulture est une des plus anciennes et des plus importantes occupations du peuple roumain. Nous examinons les sources étymologiques qui se rapportent à la cep de vigne.

Cultura viței de vie la români este o moștenire dacică și apoi romană. „Patria cea veche a geto-dacilor, cum scria Xenopol, a fost o regiune viticolă, motiv pentru care a și fost considerată locul de naștere a zeului vinului” [7, p.419]. După cum afirma B.P. Hasdeu, „românii au fost pururea, fără nici o întrerupere, o națiune vini-viticolă” [9, p.169].

Studiul de față este destinat cercetării, din punct de vedere lingvogeografic, a termenilor referitori la butucul de viță de vie. Descrierea se întemeiază, în principal, pe materialul faptic extras atât din *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, nordul Bucovinei, Transnistria (ALRR. Bas.)*, cât și din alte surse (atlase, glosare, dicționare, texte dialectale). La cercetarea microsistemului terminologic se va ține cont de criteriul răspândirii geografice a lexemelor, de criteriul vechimii lor și de aspectele semantico-onomasiologic și etimologic.

În graiurile românești, pentru denumirea butucului de viță de vie, am semnalat variantele lexicale: *butuc*, *tufă*, *corci*, *cust*, *pom* etc. Etimologia acestora este diferită, deosebite fiind și ariile de răspândire, vechimea și semnificația lor concretă.

Termenii cei mai frecvent întâlniți, cel mai mult apropiați din punct de vedere semantic, care împart arealul dacoromân în două mari arii, sunt *butuc* și *tufă* [ALR s. n., h. 225; ALRR. Bas., h. 103; NALR. Olt., IV, h.660]. Referindu-ne la sfera semantică și de utilizare a vocabulei *butuc*, consemnăm că aceasta are o întrebuintare generală în limbă, desemnând „trunchiul de arbore tăiat, curățat de crengi” (DLR, t. I, partea I, p.712). În terminologia viticolă ea a pătruns în urma evoluției semantice, denumind „tulpina viței de vie, luată împreună cu ramurile care fac rod”. Aria de răspândire a termenului viticol *butuc* este vastă, incluzând Crișana, Transilvania, Oltenia, Moldova, Bucovina și sud-estul Basarabiei [ALR. s. n., h.225; ALRR. Bas., h.103].

Etimologia cuvântului *butuc* este neclară. H.Schuchardt propune pentru originea acestuia rădăcina *but-*, pe care O. Densusianu o consideră de origine cumanică (cuman. *butak* „ramură”), Tiktin – de origine slavă, iar L. Șeineanu propune o etimologie turcă (< tc. *buduk*) [DER, p.127]. După A.Ionescu [10, p.477], *butuc* are origine autohtonă, etimologia turcă fiind improbabilă, deoarece influența turcă s-a exercitat în limba română mai ales în domeniul termenilor referitori la viața citadină, de vreme ce vocabula dată aparține domeniului silvo-agricol, în care influența turcă este minimă. Se presupune, de asemenea, că *butuc* este moștenit din latina dunăreană, în care e format din *botum* „lemn rupt sau ros din cauza întrebuintării” [14, p.65].

În unele localități de pe teritoriul Republicii Moldova (pct. 24, 26, 29, 33), din Transnistria (pct. 101) și din enclavele de est (pct. 75, 92, 146, 236), *butuc* apare cu determinative: *butuc di pământ*, iar în pct. 91, 168 – *butuc di țîji*, informatorii încercând astfel să evite confuzia care poate să apară din cauza polisemiei cuvântului determinat. Pe alocuri, aria termenului *butuc* este străbătută de izoglosele altor termeni, ca *tufă* (Moldova); *butaș*, *buturugă* (Muntenia); *bucium* (Banat); *fire*, *vițe* (Transilvania) etc.

În graiurile moldovenești *butuc*, prin diferite asociații, dezvoltă semnificațiile secundare: 1. „talpa stativeilor”; 2. „valul la fântână” [TD, II (I), p.3].

Deși termenul *butuc* circulă în majoritatea graiurilor românești, el nu mai formează o arie compactă în graiurile moldovenești din nordul și din centrul Basarabiei, unde este constrâns de *tufă* (< lat. *tufa*), cuvânt de întrebuintare generală în limbă (atestat prima dată în 1512-1513), care în limba veche reprezintă o denumire generică dată arbuștilor cu ramuri dese, crescute direct de la rădăcină [DLR, t. XI, p. III, p. 688]. În urma extinderii de sens, *tufă* a fost înregistrat și în vocabularul viticol al graiurilor de nord-est, izolat, și în cele de sud-vest, vorbite pe teritoriul Republicii Moldova (var. fon.: *túfi*), respectiv în graiurile moldovenești din dreapta Prutului.

În mai multe localități, am înregistrat coexistența termenilor *butuc* și *tufă* (*butúc* (mai des), *túfi* (mai rar) – pct. 50, 126, 147, 169; *túfi* (mai des), *butúc* (mai rar) – pct. 76, 77, 82, 84, 107, 121, 128, 129, 180; *butuc*, *tufă* – pct. 87, 104, 111, 117, 153), care servește drept dovadă a vechimii acestor vocabule și a tendinței lor de a-și lărgi aria de circulație. Atenționăm asupra faptului că în localitatea Colineăuți, raionul Hotin (pct. 19), unde la fel sunt semnalati ambii termeni, avem o specializare a acestora, cuvântul *butuc* fiind utilizat de băștinași pentru planta tânără, iar *tufă* – pentru planta care poate da rod.

Prezintă interes aspectul fonetic al cuvântului *tufă*. Este cunoscut faptul că în graiurile moldovenești predomină tendința de închidere a vocalei finale neaccentuate, fenomen răspândit parțial și în Muntenia. În cazul cuvântului vizat, finala *ă* va trece în *î*: *túfă* > *túfi*.

Izolată, în unele localități de nord-vest și nord-est (pct. 31, 32, 34, 70), pentru aceeași realie am înregistrat la singular forma *tufari*, nume generic pentru arbori cu ramuri dese, crescute direct de la rădăcini, în formă de tufă [DLR, t. XI, p. III, p. 687], care se prezintă ca un derivat de la termenul-bază *tufă*, la care s-a atașat sufixul *-ar*, deosebit de productiv în dacoromână. În graiurile moldovenești, sufixul dat este urmat de elementul vocalic asilabic *í* (cf. lat. *-orius*), apărut în urma pronunției slabe a sonantei *r* [*tufárí*], ceea ce a dus la omonimia formelor de singular și plural ale substantivului *tufar*. În graiurile cercetate, *tufari* și-a lărgit aria semantică, denumind și pomul de gutui [4, IV, p.262].

În pct. 34, *tufă* este urmat de determinativul *de poamă*, mijloc lexical care a permis diferențierea termenului viticol de cel general, cunoscut în limbă.

În unele graiuri românești, pentru numirea butucului viței de vie atestăm vocabulele *butaş* și *butură*. *Butaş* are o frecvență sporită în unele localități din sudul Olteniei [11, h.66].

Originea cuvântului este incertă. B.P. Hasdeu, în studiul său *Originile viticulturii la români*, presupune că este greșită originea germanică a acestui cuvânt, care ar fi pătruns în română mai degrabă „prin intermediul unei limbi neolatine, probabil a celei italiene, anume de la genovezi sau venețiani” [9, p.180], având în vedere comerțul acestora în Marea Neagră. Autorul conchide că în viticultura română nu există elemente germanice. Actualmente *SDELM*, *DLRM* și *DER* fac trimitere la mag. *bujtas*.

În Oltenia (pct. 334, 349, 872 – NALRR. Olt., h.660; MALR. s. n., h.153) pentru realia „butuc de viță de vie” au fost înregistrate regionalismele *butură* și *buturugă*, mai puțin cunoscute în celelalte graiuri românești ca termeni viticoli, fiind înregistrate în dicționare cu sensul de bază „trunchi de copac scurtat”.

În arealul moldovenesc, cuvintele *butură* și *buturugă* desemnează, de obicei, „scorbura în copac” sau „bucata noduroasă de lemn” [4, III, p.186].

În Banat, pentru noțiunea *butuc de viță de vie* circulă un cuvânt vechi *bucium* [1, h.153], moștenit din lat. *bucīna*, păstrat la aromâni și meglenoromâni și înregistrat în dicționarele limbii române cu sensul de bază „trunchiul de arbore, tăiat în bucăți, butuc”. Ca termen viticol, *bucium* este utilizat în urma extensiunii semantice.

Pentru realia *butuc de viță de vie*, în unele localități din medii aloglote (pct. 48, 226 – ALRR. Bas, h.103), este notat lexemul *pom* (< lat. *pomus*), nume generic dat oricărui arbore sălbatic sau cultivat, care produce fructe comestibile [DLR, t. VIII, p. IV, p. 999]. Ca termen viticol, *pom* este utilizat în urma extinderii de sens. În graiurile moldovenești de la est de Prut, vocabula *pom* formează câteva arii semantice înrudite: 1. „copac fructifer”; 2. „măr” [ALM, î. 548, p. 1, 4]; 3. „tufă de poamă” [ALM, î. 1883, p. 48]; 4. „tulpină” [ALM, I, h. 409]; 5. „pom la mort” [4, IV, p. 233].

Corci (var. fon.: *corc* – pct. 3; *corș* – pct. 6,10) > rut. *korč*, este un cuvânt polisemantic, care denumește în unele graiuri din Bucovina și Maramureș „desișul, tufișul” și, prin extindere, „butucul viței de vie” [2, II, h.483]. Sporadic, în unele localități din regiunea Cernăuți și în zona graiurilor de nord-est, *corci* este notat cu semnificațiile: 1. „coardă de vie” [2, h.104, pct. 52] și 2. „tufă de poamă” (ALM, î. 1883, pct. 6, 10). În regiunea Transcarpatică (pct. 1, 3, 4 – ALRR. Bas., h.103), pentru a desemna butucul viței de vie, cuvântul *corci* este urmat de determinativul *di strugur*¹, în scopul de a evita polisemia cuvântului și de a defini o realitate concretă.

Prezintă interes aspectul fonetic al cuvântului *corci*, care în graiurile moldovenești este înregistrat în două variante fonetice: *corc* și *corș*. Izolat (pct. 3, 39), africata *č* rămâne intactă, pe când în pct. 6, 10 [2, h.103] *č* trece în stadiul *ș*. După I.Gheție, evoluția lui *č* la *ș* s-a produs la început în Moldova, după toate probabilitățile în sec. al XVI-lea [8, p.109]. De aici fenomenul s-a extins după 1600 în nord-estul Transilvaniei.

Izolată, în unele localități românești, situate în medii alogene, e înregistrată vocabula preluată din graiurile ucrainești *cust* (var. fon. *cușc* – ALRR. Bas., h.103, pct. 165, 210, 233, 234; *cust* – pct. 190) și compuşii acesteia (*cușc di vinogád* – pct. 235 și *cușcic di pǎámî* – pct. 120). În cazul acestor construcții, determinativele denumesc realii concrete, evitând polisemia cuvântului împrumutat.

Analizând h.153 din ALR, privind numele date butucului viței de vie, pe lângă termenii nominalizați, înregistrăm și câteva variante dialectale specifice graiurilor din dreapta Prutului, apărute prin analogie cu forma și funcția viței de vie: *căpățâni di vífi* (pct. 899), *êjòtacî* (pct. 27), *rădăcînî de strugurî* (pct. 157).

Așadar, în graiurile teritoriale, pentru denumirea butucului viței de vie se constată o varietate de termeni dialectali, deosebiți după proveniență, ariile de răspândire și semnificația lor concretă. Aria cea mai largă de circulație aparține termenilor *butuc* și *tufă*, cuvinte de întrebuintare generală în limbă, care au valori semantice asemănătoare, fiind utilizate ca termeni viticoli în urma extinderii semantice, deosebindu-se numai prin aria de circulație. *Butuc* are o arie stabilă în graiurile românești, pe când a doua unitate lexicală din perechea sinonimică (*tufă*) își pierde treptat influența în aria moldovenească, fiind constrânsă de termenul devenit literar *butuc*.

Referințe:

1. Atlasul lingvistic român. Serie nouă. Vol. I-VII. - București, 1956-1972.
2. Pavel V. Atlasul lingvistic român pe regiuni Basarabia, nordul Bucovinei, Transnistria (ALRR. Bas.). Vol. II. - Chișinău, 1998.
3. Neiescu P., Rusu Gr., Stan I. Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureș. Vol. II. - Cluj, 1971.
4. Dicționar dialectal (cuvinte, sensuri, forme). Vol. I-V / Redactor responsabil R.Udler. - Chișinău, 1985-1986.
5. Ciorănescu A. Dicționarul etimologic al limbii române. - București, 2005.
6. Bucur C. Civilizația viticolă a poporului român // Datini. - 1998. - Nr.2. - P.3-6.
7. Bratu Delia. Cîteva date de interes etnografic oglindite în izvoarele narative și documentare referitoare la cultura viței de vie în Transilvania // Studii și comunicări de istorie și etnografie. - Golești-Argeș, 1980, p.417-420.
8. Gheție I. Introducere în dialectologia istorică românească. - București, 1994.
9. Hasdeu B.P. Studii de lingvistică și filologie. - București, 1988.
10. Ionescu A. Butură, butuc. Precizări etimologice // Limba română. - București. - 1984. - Nr.6. - P.476-479.
11. Teaha T., Ionică I., Rusu V. Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia. Vol. IV. - Cluj, 1980.
12. Papahagi T. Dicționarul dialectului aromân general și etimologic. - București, 1963.
13. Pavel V. Terminologia agricolă moldovenească. - Chișinău, 1973.
14. Scurt dicționar etimologic al limbii moldovenești / Redactori N.Raevschi, M.Gabinschi. - Chișinău, 1978.

Prezentat la 09.10.2008